

Jouni-Matti Kuukkanen

Minkä historiaa käsitehistoria on?^{1 2}

Käsitehistoriasta on kasvanut eräs viime vuosikymmenten merkittävin ja mielenkiintoisin traditio historiankirjoituksen alalla. Se ei enää rajoitu vain sen syntykulttuuriin ja voimakeskukseen Saksaan, vaan sitä on viety mm. Melvin Richterin johdolla anglosaksiseen maailmaan. Viimeisenä osoituksena tradition elinvoimasta on pari vuotta sitten ilmestynyt suomalaisten oma käsitehistorian käsikirja *Käsitteet liikkeessä*. Vaikka käsitehistorian tutkimusta on syntynyt runsaasti, ilmassa roikkuu yksi kysymys, joka on jäänyt vaille tyydyttävää vastausta: Minkä historiaa käsitehistoria on? Tämä kysymys on analoginen aatehistorioitsija George Boasin aatehistorioitsijoille aikanaan esittämälle kysymykselle, "The first problem which a historian of ideas has to face is, Just what am I writing the history of?".³

Tietystä mielessä vastaus on ilmeinen. Käsitehistoria on tietysti *käsitteiden* historiaa. Mutta tällaisenaan se on yhtä valaiseva kuin Lovejoyn ajatus, että aatehistoria on yksikköideoiden historiaa. Olennaista on selvittää mitä käsitteet tarkasti ottaen ovat.

Kysymys, mitä käsitteet ovat, on toki esitetty. Usein sitä on kuitenkin pidetty epäolennaisena. Esimerkiksi *Käsitteet liikkeessä* -kirjan tekijät kirjoittavat "Johdannossa", että edes kysymykseen "Mitä käsitehistoria on?" ei voi antaa selkeää vastausta. Käsitehistoria ei tämän näkemyksen mukaan kuvaa metodia, vaan asennetta, temperamenttia tai kysymisen tapaa.⁴ Jos näin on, niin ei varmaan kannatta odottaa myöskään selkeää käsitteen käsitteen määritystä. Richter puolestaan kirjoittaa käsitehistoriaa esittelevässä kirjassaan, että käsitehistorian ominaispiirre on nimenomaan se, että se pitää käsitettä esimerkiksi ideologioiden, tekstien tai diskurssien sijaan historiankirjoituksen perusyksikkönä⁵. Hän päätyy silti toteamaan, että ei ole mitään

järkeä edes pyrkiä määrittelemään 'käsitettä', koska sen tekee hyödylliseksi juuri sen epämääräisyys!⁶ On syytä huomioida vielä se, että käsitehistorian *grand old man* Reinhart Koselleck kyllä kirjoittaa suvereenisti käsitteiden historiaa ja historiasta, mutta häneltäkään ei tunnu löytyvän nimenomaan käsitteen olemuksen pohdintaa teoreettisella tasolla⁷.

Kysymystä käsitteiden olemuksesta ei kuitenkaan voida helposti sivuuttaa. Ensimmäiseksi, käsitehistorioitsijoiden käytäntö edellyttää käsitteen käsitettä. Jo puhtaasti teoreettisesta mielenkiinnosta olisi hyödyllistä, jos pystyisimme selventämään käsitteen olemusta hiukan tarkemmin. Olisi perin merkillistä, jos akateeminen oppiala tyytyy tietoisesti tilanteeseen, jossa sen peruskäsitteen olemus on hämärän peitossa. Tai, jos tällainen tilanne todellakin on hyvä tai jopa tavoiteltava, olisi tarpeellista perustella tarkemmin miksi näin on. On yksi asia myöntää, että alan perusteita ei ole kyetty selkeyttämään tyydyttävästi. Kokonaan toinen asia on sanoa, että niitä ei edes tarvitse pyrkiä selkeyttämään. Toiseksi, vastauksella yllä olevaan kysymykseen on suoria käytännön seurauksia. Kuten alla esitellystä Nancy Nersessianin analyysistä selviää, vastaus vaikuttaa siihen, miten tunnistamme tietyn käsitteen ja mitä laskemme kuuluvaksi sen alaan.

Etsin tässä kirjoituksessa vastausta tähän teoreettiseen peruskysymykseen. Huomionarvoista on se, että tarkastelen myös muissa teorialaditoissa käytyä keskustelua, koska kysymys on loppujen lopuksi yhteinen kaikille ajattelun historiaa kirjoittaville aloille: Mitä ajattelun historian perusyksiköt ovat? Ei ole väliä kutsummeko niitä käsitteiksi, ideoiksi tai merkityksiksi. Erityisesti Lovejoyn aatehistoriassa ja ns. kognitiivisessa tieteenhistoriassa ja -filosofiassa käyty keskustelu on relevanttia aiheen kannalta. Keskityn vastaamaan kirjoituksessa ennen kaikkea kahteen kysymykseen: Mitä käsitteet ovat ontologisesti? ja Miten käsitteet voidaan määritellä?

Mitä mieltä on teoreettisissa pohdiskeluissa

Käsitehistorioitsijat ovat käyneet ainakin jonkin verran teoreettista keskustelua alansa perusyksikön luonteesta. Richter kirjoittaa järkevästi, että käsitehistoria tekee analyttisen filosofian tavoin eron käsitteen ja termin välille. Useampi kuin yksi sana tai termi voi viitata yhteen käsitteeseen. Yksi termi voi taas toisaalta viitata eri aikoina useampaan kuin yhteen käsitteeseen. Näiden erottamiseksi käsitehistorian perusteos *Geschichtliche Grundbegriffe (GG)* käyttää Richterin mukaan erityisiä kielellisiä tekniikoita, kuten semasiologiaa edellisen kohdalla ja onomasiologiaa jälkimmäisen kohdalla. Yksilöllä tai ryhmällä voi myös olla käsite ilman että heillä olisi sitä ilmaisevaa sanaa.⁸

Yllä oleva erottelu käsitteen ja termin välillä on mielekäs ja tarpeellinen. Voidaan sanoa (seuraten Richterin esittämää ja analyttisen filosofian käytännön mukaisesta jaottelua), että mitä tahansa käsitteet sitten ovatkin, ne ovat ei-kielellisiä, ja termi tai sana on käsitettä vastaava kielellinen ilmaisu. Lähtökohta on hyvä, mutta pystyvätkö käsitehistorioitsijat pitämään tästä systemaattisesti kiinni? Oire sekaannuksesta saattaa olla jo se, että toisinaan näkee ilmaisun 'käsitteen merkitys' ⁹. Ei ole nimittäin selvää, mikä on käsitteen merkitys edellisen erottelun valossa. Jos Richter on oikeassa siinä, että termin ja käsitteen ero vastaa analyttisessä filosofiassa tehtyä, tuntuu luontevalta puhua sanan tai termin merkityksestä, jonka voi sanoa olevan itse käsite. Kyse ei ole siitä, että 'käsite' tai 'merkitys' olisivat jo lähtökohtaisesti tunnettuja, vaan ajatuksesta että termi kielellisenä entiteettinä ilmaisee käsitteitä tai merkityksiä - mitä ne sitten ovatkin. Tässä yhteydessä on todettava, että jaottelu näyttää vastaavan Koselleckin omaksumaa käytäntöä¹⁰. Mitä olisi käsitteen merkitys tätä taustaa vasten? Se voi tietysti tarkoittaa käsitteen sisältöä tai sisällön eksplikointia, mutta tällöin ilmaisussa on tautologian makua. 'Käsitteen merkityksen' voisi myös ajatella viittaavan kysymykseen käsitteen yhteiskunnallisesta merkityksellisyydestä, mikä eroaa perustavammasta semanttisesta

kysymyksestä, joka kohdistuu termin ilmaisevaan käsiteidentiteettiin. Totta on, että yleiskielessä käsitettä ja termiä käytetään usein toistensa vaihtoehtoina, mutta käsitehistorioitsijoiden olettaisi olevan tämän erottelun suhteen erityisen tarkkoja. Tämän lisäksi käsite ja termi näyttävät menevän joskus sekaisin myös käytännössä. Richter mainitsee, että *GG* tutkii käsitteen toisiaan seuraavia merkityksiä ja mainitsee esimerkkinä saksan *Bürger* -sanan. Se tarkoitti 1700-luvulla kaupunkilaista (*Stadtbürger, the citizen of a city*), 1800-luvulla valtion jäsentä (*Staatbürger, the citizen of a state*) ja 1900-luvulla ketä tahansa ei-proletaaria (*Nichtproletarier, someone who was not a proletarian*). Mutta eikö tässä ole kyse termi- tai sanahistoriasta? Jatkuvuuden tuo sana *Bürger*, jonka eri merkityksiä kartoitetaan. Voisimmeko ilmaista asian sanomalla, että sana *Bürger* viittasi kolmeen eri käsitteeseen tai sai kolme eri merkitystä?

On olemassa luonnollisesti niin paljon käsitehistoriallista tutkimusta, että voimme löytää aivan erinomaisia ja historiallisesti valaisevia esimerkkejä. Esimerkkinä mainittakoon Koselleckin tarkkanäköinen artikkeli 'emansipaation' käsitehistoriasta. Hän ilmaisee selkeästi, että 1800-luvun vaihteessa uusi merkitys assosioitiin 'emansipaation' termiin synnyttäen uuden emansipaation käsitteen. Toisin sanoen, 'emansipaatio' ei enää tarkoittanut legaalista kansalaisvapautumista, vaan henkilökohtaista kasvua ja vapautumista.¹¹ Uskoisin joka tapauksessa, että yllä oleva keskustelu osoittaa tarpeen teoreettiselle keskustelulle käsitehistorian perusteista. Ellei lukija ole kuitenkaan vielä vakuuttunut keskustelun tarpeellisuudesta, voimme havainnollistaa ongelmaa edelleen Nancy Nersessianin tieteen historian esimerkein. Ennen niiden esittelemistä on syytä mainita kaksi asiaa. Myös Nersessianin kognitiivinen tieteenhistoria ja -filosofia on kiinnostunut käsitteistä ja niiden historiasta. Se, että hän tutkii tieteen historiaa eikä yhteiskunnallisia käsitteitä, ei ole ongelma. Vaikka käsitteiden syntymisen selitykset saattavatkin erota toisistaan tieteen ja yhteiskunnan historioiden välillä (erityisesti ns. tieteellinen realisti erottaisi ne selkeästi), niin selitettävä lopputuote on sama. Nersessian sanookin, että kognitiivinen tieteenhistoria ja -filosofia tarkastelee käsitteiden identifiointia yleisenä "representationaalisenä" kysymyksenä. Kyse on yleisesti ihmisten

käyttämistä käsitteistä, joiden olemista ja omaamista (Nersessianin mielestä) kognitiivinen psykologia voi valaista.

Nersessianin lähtökohtana on kysymys, "Milloin fyysikko Faraday kehitti 'kentän' (*field*) käsitteen?" tai "Mistä lähtien Faradaylla voi sanoa olleen 'kentän' käsite?". Kysymystä on usein pidettiin historiallisena, mutta tyydyttävä vastaus edellyttää myös teoreettista tai filosofista pohdiskelua. Ennen kuin voimme sanoa *milloin* Faradaylla oli kyseinen käsite, pitää olla selvillä *mikä* tämä käsite ylipäätään on. Nersessianin mukaan sekä tietenhistorioitsijat että tieteenfilosofit ovat jättäneet kysymyksen liian vähälle huomiolle. Jos sitten pyrimme vastamaan siihen, joudumme ottamaan kantaa myös kahteen jatkokysymykseen: Mikä tekee käsitteestä juuri 'kentän' käsitteen? ja Mitä käsitteen omaaminen/omistaminen (*possession*) ylipäätään tarkoittaa? Vastaamisen on Nersessianin mukaan lähdeittävä jälkimmäisestä kysymyksestä. Toisin sanoen, meidän on ensimmäiseksi selvitettävä käsitteen omaamisen/omistamisen yleiset ehdot.¹²

Jos pyrimme välttämään yllä olevaa kysymystä, niin ajaudumme ongelmiin historiankirjoituksessa. Historioitsijoiden mukaan sekä Faradaylla että Einsteinilla oli 'kentän' käsite. 'Kentän' käsitteen määrittelemisen on kuitenkin vaikeaa, jos haluamme tehdä menneisyyden henkilöille oikeutta ja kuvata historiaa pätevästi. Faradayn ja Einsteinin ajattelu ja teoriat olivat niin erilaisia, että on epäuskottavaa että käsitteet olisivat olleet samoja. Jos määrittelemme käsitteen nykyajan tieteen mukaan, tuskin kenelläkään ennen Einsteinia oli 'kentän' käsitettä, mikä vaikuttaa historiallisesti epäoikeudenmukaiselta. Jos taas haluamme hyväksyä sen, että useilla tiedemiehillä (kuten Faradaylla) Einsteinin lisäksi oli kyseinen käsite, joudumme helposti omaksumaan kannan, että on olemassa useita 'kentän' käsitteitä. Tällöin on epäselvää, miksi kutsumme niitä kaikkia 'kentän' käsitteiksi ja miten ne liittyvät toisiinsa. Mikä pahempaa, mikäli ajattelemme, että Faradayn, Maxwellin ja Lorentzin 'kentän' käsitteet ovat einsteinilaisen edeltäjiä ja muodostamme näin käsitteellisen jatkumon niiden välille, tulemme luoneeksi historiallisesti kestäättömän kuvauksen. Heidän ajattelunsa oli

nimittäin niin erilaista, että toisiaan seuraavien käsitteiden välillä ei ole kumulatiivista suhdetta.¹³ Tarvitsemme Nersessianin mukaan sellaisen käsitteen teorian, joka kykenee kuvaamaan yksittäisen käsitteen muutoksen epäkumulatiivisena jatkuvuutena¹⁴.

Nersessian kirjoittaa, että edellä esitetty tapaus on yleinen tieteen historiassa. En näe mitään syytä ajatella, että tilanne on eri yhteiskunnallisten ja kulttuuristen käsitteiden tutkimuksessa. Voisi pikemminkin ajatella, että kyseinen problematiikka tulee korostuneesti esiin jälkimmäisten kohdalla. On todennäköistä, että tieteelliset käsitteet ovat suhteellisen stabiileja, ja yhteiskunnalliset ja kulttuuriset käsitteet muuttuvat näitä herkemmin. Tähän *Käsitteet liikkeessä* -kirjan kirjoittajat mitä ilmeisemmin viittaavat sanoessaan, että käsitehistoria on katkoksellisuuden historiaa¹⁵.

Nersessian on kaiken kaikkiaan huolestunut tilanteesta, jossa on epäselvää miten tunnistamme ja paikallistamme käsitteitä historiassa. Meiltä puuttuu selkeä näkemys mikä on se metateoreettinen yksikkö, jonka historiaa käsitehistoria ja monet muut ajattelun historian lajit pyrkivät kirjoittamaan. Olen Nersessianin kanssa samaa mieltä, että tämä kysymys on olennainen historiallisen metodin kannalta.¹⁶ Tarvitsemme siis teoreettista pohdiskelua. Optimaalinen tilanne on sellainen, jossa teoreettinen pohdiskelu auttaa tarkentamaan ja terävöittämään käytännön historiankirjoitusta. Tämä voisi tapahtua esimerkiksi sen muodossa, että tulemme selkeämmin tietoisiksi minkälaisia valintoja teemme laskiessamme eri representaatioita juuri tietyn käsitteen representaatioiksi ja tehdessämme päätöksiä käsitteellisestä jatkuvuudesta ja katkoksellisuudesta.

Yksikköidea vai perheyhtäläisyyskäsite?

Käsitteet liikkeessä -kirjan tekijät korostavat, että käsitehistoriassa ei pyritä esittämään käsitteitä "ajattomina ja pysyvinä, yksiselitteisinä ja yksimielisesti hyväksyttävinä" ¹⁷.

Tässä mielessä käsitehistoria eroaa merkittävästi analyyttisen filosofian käsitetutkimuksesta, joka pyrkii määrittämään käsitteet tyhjentävästi riittävien ja välttämättömien ehtojen avulla. Se eroaa myös kaikkein tunnetuimmasta ajattelun historian traditiosta, Lovejoyn aatehistoriasta. Tarkastelen nyt Lovejoyn projektia hiukan tarkemmin, koska se on ensimmäinen merkittävä teorialadittio, joka pyrki tietoisesti määrittämään mistä ajattelun historiassa on kysymys. Tämä tuo esiin jotain olennaista alan peruslogiikasta.

Lovejoyn aatehistorian peruskäsite on yksikköidea (*unit idea*). Yksikköideat ovat eräänlaisia ajattelun historian alkuaineita, koska ne ovat historiattomia, muuttumattomia ja ilmenevät eri aikoina mitä erilaisimmissa yhteyksissä. Lovejoy tunnetusti vertasi aatehistoriaa kemiaan: aatehistorioitsija pyrkii kemistin tavoin etsimään alkuaineen tapaisia yksiköitä eri yhdisteistä ja yhteenliittymistä. Lovejoy teki myös selväksi, että yksikköideoiden lukumäärä on rajallinen, vaikka hän ei esittänytkaan arviota niiden kokonaislukumäärästä.¹⁸

Lovejoyn aatehistorian projektia on vuosikymmenten aikana kritisoitu paljon. Yleistäen voisi sanoa, että kritiikki on kohdistunut kolmeen seikkaan. Ensimmäinen kritiikin kohde on yksikköideoiden ontologinen status. On selvää, että Lovejoyn yksikköideat ovat ylihistoriallisuudessaan jonkinlaisia platonilaisen taivaan asukkaita. Historiantutkimus sijoittaa kuitenkin jo nimensä mukaisesti tutkimuskohteensa historiaan eli tiettyyn aikaan ja paikkaan. Monien historiantutkijoiden onkin ollut vaikeaa hyväksyä ja käyttää kyseisiä yksikköideoita historian selityksissä¹⁹. Toiseksi, ei ole selvää mitkä ovat yksikköideoita ja kuinka ne voidaan tunnistaa. Esimerkiksi Jaakko Hintikka on argumentoinut, että edes Lovejoyn prototyyppi-idea, *principle of plenitude*, ei ole atomistinen muuttumaton yksikköidea²⁰. Kolmanneksi, monien historiantutkijoiden mukaan Lovejoy ylikorostaa jatkuvuutta historiassa. Lovejoyn mukaanhan useimmat "uudet ideat" ovat itse asiassa vanhojen muuttumattomien ideoiden uusia yhdistelmiä tai uudelleen järjestäytymisiä²¹. Historiantutkimuksen on sen

sijaan yleisesti ajateltu käsittelevän jotain muuttuvaa. Samojen ideoiden hakeminen menneisyydestä on myös nähty johtavan helposti anakronistisiin historiantulkintoihin²². Yksikköideat on koettu kaiken kaikkiaan niin ongelmallisiksi, että Daniel Wilson toteaa katsauksessaan Lovejoyn kirjasta *The Great Chain of Being* viidenkymmenen vuoden aikana käydystä keskustelusta, että Lovejoyn atomistinen kemian alkuaineita muistuttava yksikköidea on lähes yksimielisesti hylätty²³.

Yksikköidean hylkääminen on johtanut vaihtoehtoisten strategioiden etsimiseen. Yksi sellainen on esimerkiksi "nuoren" Quentin Skinnerin edustama kanta, joka hylkää idean, käsitteen tai merkityksen kokonaan ja keskittyy historiallisten toimijoiden tarkoitusten ja toiminnan tutkimukseen. Skinnerin mukaan oppirakennelmien edeltäjien etsiminen ja tietyn opin tai ajatuksen jäljittäminen tiettyyn henkilöön tai aikaan on yksinkertaisesti absurdia.²⁴ Parikymmentä vuotta tämän kirjoituksen jälkeen ilmestyneessä tekstissä Skinner vahvistaa olevan edelleen samoilla linjoilla. Hän sanoo, että huolimatta havaittavista ajattelumallien jatkuvuuksista käsitehistoria sellaisenaan on mahdottomuus²⁵. Myös Foucault kritisoi Lovejoyn aatehistoriaa hyvin samantapaisesti²⁶.

Sekä Skinnerin että Foucaultin projektit ovat kiinnostavia ja ansiokkaita, mutta en usko, että ne kykenevät korvaamaan käsite- tai aatehistoriaa. Jos esimerkiksi kirjoitamme historiaa siitä, kuinka käsitteitä on käytetty, joudumme nojaamaan käsitteen käsitteeseen. Mikäli emme halua puhua käsitteiden historiasta lainkaan tai verrata meidän käsitteitämme menneisyyden ihmisten vastaaviin, joudumme muuttamaan näkemystämme historiasta varsin radikaalisti. Tämä tarkoittaa, että emme puhuisi 'vapauden', 'demokratian', 'tiedon', jne. käsitteistä ja historioista lainkaan. Tähän ei historiantutkimuksessa eikä sen ulkopuolellakaan ole ainakaan toistaiseksi kyetty. Erityisesti Skinnerin jyrkkä kanta käsitehistoriaa kohtaan on mielestäni yllättävä. Skinnerin näkemys on mielekäs, jos ajattelemme sitä kantana, jonka mukaan käsitteiden ja tekstien täydellinen ymmärtäminen edellyttää myös intentioiden ja käyttöjen tutkimusta. Mistään en kuitenkaan löydä edes Skinneriltä väitettä, että käsite olisi yhtä

kuin sen käyttö. Paitsi että hän puhuu yleisesti käsitteistä, hän myös tunnistaa, että termin merkitys on eri asia kuin sen käyttö.²⁷ Implisiittinen sitoutuminen ajatukseen käsitteiden olemassolosta tulee hyvin esiin Skinner kommentista Ian Hackingin esimerkkiin lapsen hyväksikäytön käsitteestä: "But if the disputants are genuinely arguing [about child abuse], they must have the *same* concept of what constitutes child abuse. The difference between them will not be about the meaning of the relevant evaluative term, but merely about the range of circumstances in which they are prepared to apply it".²⁸ Totta onkin, että kaikkein tuoreimmissa puheenvuoroissa Skinnerin kanta näyttää lieventyneen niin pitkälle, että hän ilmoittaa yksituumaisesti: "What is needed, in short, is a history of concepts"²⁹. Tarkemmin katsottuna kuitenkin selviää, että skeptisismi käsitteiden positiivista määrittelemistä kohtaan on ennallaan, eikä ilmaisu ole viesti siitä, että Skinner olisi siirtynyt "puhtaan" käsitehistorian kannattajaksi. Skinnerin intressissä on edelleen nimenomaan käsitteiden käytön historia.³⁰ Kyse näyttääkin olevan erilaisesta näkökulmasta käsitehistoriaan, joka väistämättä rakentuu käsitteiden eli eräänlaisten tiedollisten peruselementtien varaan.

Arvioni mukaan Skinnerin peruskielteisyys käsitteiden määrittelemistä kohtaan juontaa juurensa vastenmielisyydestä analyyttisen filosofian parissa harjoitettua "tosimääritysten" etsimistä kohtaan ("Mitä on tieto?", "Mitä on vapaus?", jne.). Skinnerin mukaan tyypilliset yhteiskunnalliset ja poliittiset käsitteet ovat niin syvästi juurtuneita kulttuuriimme ja toimineet niin monen kilpailevan teorian lähteenä, että yksimielisyyden saavuttaminen niiden määrittämisestä on epätodennäköistä³¹. Näin varmaankin on, mutta käsitteiden määrittelyä ei ole välttämätöntä ajatella ajattoman tosimmärittymisen etsimisena, vaan sitä voidaan pitää vain tietyn käsitteen tietyn ajanhetken representaation sekä eri representaatioiden suhteiden kuvaamisena.

On syytä todeta vielä se, että ei ole mielekästä ajatella myöskään "post-modernisti", että käsitteillä ei olisi mitään pysyvää sisältöä ja olettaa, että ne muotoutuvat sananmukaisesti jatkuvasti. Tämä näkemys on yhteensopimaton sen varsin mielekkään oletuksen kanssa,

että ihmiset voivat jakaa ja ymmärtää toistensa (ei-kielellisiä) ajatuksia ja käsitteitä. Se näyttäisi lisäksi johtavan jonkinlaiseen "behavioristiseen" historiankirjoituksen malliin, jossa pelkät ulkoiset reaktiot kielellisiin objekteihin muodostavat kommunikoinnin perustan. Näkemykseni mukaan todellinen ongelma on pyrkiä parempaan ajattelun historian perusyksiköiden luonnehdintaan kuin mihin esimerkiksi Lovejoy pystyi.

Perheyhtäläisyyskäsite on noussut uudeksi suosikiksi jälki-lovejoylaisessa keskustelussa. Jos ajattelemme, että tietyn käsitteen eri ilmentymät vain muistuttavat toisiaan, niin vältymme monilta Lovejoy'n ongelmilta. Tällöin pystymme mainiosti kuvaamaan epäjatkuvuuksia käsitteen historiassa ja paremmin refleктоimaan kuinka todelliset historialliset ihmiset ajattelivat. Jokin vanha idea on voinut muuttua niin monta kertaa, että sen oletettu ensimmäinen ja viimeinen ilmentymä saattavat olla lähes täysin erilaisia. Käsitteitä yhdistävät välimuodot muodostavat ketjun siten, että vaikka kaikki ovatkin muuttuneet suhteessa edeltäjiinsä, ne muistuttavat toisiaan joiltakin ominaisuuksiltaan.

Muutamit aatehistorioitsijat, kuten Moltke S. Gram ja Richard Martin sekä Nils B. Kvastad, ovat ehdottaneet perheyhtäläisyyskäsitettä uudeksi perusyksiköksi. Edellisten mukaan perheyhtäläisyys oikeuttaa sijoittamaan tietyn idean eri muotoilut saman otsikon alle³². Jälkimmäinen sanoo, että aatehistorioitsija ei ole "hengen kemisti" rikkomassa ajatusyhdisteitä alkuaineisiin, vaan hän tutkii termien käyttöä ollen herkistynyt erilaisuuksille ja yhtäläisyyksille niiden käytössä. Kvastad toteaa, että yhtäläisyydet voidaan esittää mainiosti Wittgensteinin perheyhtäläisyyskäsitteellä³³. Nersessianin on puolestaan pyrkinyt rakentamaan täysin uuden teorian tämän ajatuksen pohjalta. Esittelen seuraavaksi sitä lyhyesti.

Nersessianin kannattama kognitiivinen tieteenhistoria ja -filosofia näkee käsitteiden identifioimisen siis yleisenä representationaalisenä ongelmana, eli se tarkastelee käsitteitä yksilöille kuuluvina mentaalisisina objekteina. Tästä lähtökohdasta on seurauksena se, että kognitiivinen tieteenhistoria ja -filosofia ammentaa vaikutteita ja teoreettisia välineitä

suoraan kognitiivisesta psykologiasta. Käsitettä ei oleteta pystyttävän määrittämään "klassisen käsiteteorian tavoin" eksaktisti riittävien ja välttämättömien ehtojen avulla. Nersessian luonnehtii käsitettä rakentuneeksi, jonka sisältö voidaan kuvata tietyn ominaisuusjoukon avulla. Silti käsitteen eri ilmentyvät eivät jaa mitään tiettyä ominaisuusjoukkoa keskenään, vaan ominaisuudet muodostavat verkoston, joka kiinnittyy eri yksilöihin eri tavoin. Samankaltaisuus oikeuttaa sijoittamaan eri ilmentymät saman käsitteen 'K' alaan ja kirjoittamaan siitä historian. Yllä olevan esimerkin 'kentän' eri käsitteet ovat perheyhtäläisyysuhteessa toisiinsa, mikä oikeuttaa puhumaan erilaisista saman käsitteen variaatioista. Nersessian väittää, että tämä teoria sopii hyvin historialliseen tai 'dynaamiseen' käsittekuvaukseen. Hänen mukaansa pystymme näin kuvaamaan käsitteen muutosta, kehitystä ja jatkuvuutta tavalla, johon klassiset käsiteteoriat eivät pysty.³⁴

Kun vertaamme Lovejoyn yksikköideaa ja kognitiivisen tieteenhistorian ja -filosofian käsitettä toisiinsa, huomaamme että ne ovat lähestulkoon toistensa vastakohtia. Edellinen on historiaton olio, kun taas jälkimmäinen on palautettavissa yksittäisten ihmisten mieliin. Koska yksikköidea on muuttumaton, voidaan ajatella, että jos jokin yksikköidea onnistuttaisiin määrittelemään, niin se varmasti määriteltäisiin analyyttisen filosofian riittävien ja välttämättömien ehtojen avulla. Toisin sanoen, jos onnistuisimme samaan selville mikä tämä idea oikein on, niin yksi eksakti määritelmä olisi pätevä aina ja kaikkialla. Kognitiivisen tieteenhistorian ja -filosofian käsite puolestaan muuttuu jatkuvasti, eikä sitä voida edes periaatteessa määritellä tyhjentävästi. Mikään kuvaus ei sovi kaikkiin saman käsitteen variaatioihin.

Edellä tuli jo mainituksi, että Lovejoyn teoria näyttää liioittelevan jatkuvuutta historiassa. Jos pyrimme jo lähtökohtaisesti etsimään "samaa ideaa" kaikista konteksteista, jätämme metodologista syistä ottamatta huomioon monia relevantteja epäjatkuvuuksia ajattelussa. Ei ehkä loppujen lopuksi olekaan mahdotonta löytää Lovejoyn yksikköideoita historiasta, jos vain määrittelemme käsitteemme riittävän

kapeasti siten, että kyseisen idean voi ajatella olleen jossain muodossa monilla ajattelijoilla menneisyydessä. Olennainen kysymys on silti se, kuinka hedelmällistä ja historiallisesti informatiivista tällainen historiankirjoitus on. Jos se kykenee osoittamaan yllättäviä samankaltaisuuksia hyvin erilaisten ajattelijoiden välillä, sitä voi pitää informatiivisena. Mutta tällaisessakin tapauksessa se tuottaa yksipuolista historiankirjoitusta: pelkkää jatkuvuuden historiaa, mikä väistämättä päättyy alistamaan epäjatkuvuuksia.

Tarkastellaanpa sitten Nersessianin ja muiden ajatusta, että ymmärtäisimme ajattelun historian perusyksikön perheyhtäläisyyskäsitteenä. Onko se tyydyttävä vastaus yllä mainittuun Lovejoyn projektin ongelmaan? Epäilemättä se kykenee kuvaamaan epäjatkuvuuksia, koska se ottaa huomioon periaatteessa kaikki mahdolliset eroavaisuudet eri käsitteiden välillä ilman sitoutumista yhteiseen jaettuun käsitteeseen. Voisi sanoa, että Nersessian suorastaan räätäloi teoriansa kuvaamaan epäjatkuvuuksia. Perheyhtäläisyyskäsite näyttää kuitenkin vievän epäjatkuvuuksien korostamisen äärimmäisyyteen. Se sallii sen, että saman yläkäsitteen alaan kuuluvat alakäsitteet eivät jaa mitään keskenään. Historiallisesti tällainen tilanne voisi vallita, jos tietty käsite muuttuu vuosien saatossa niin paljon, että etäinen alkukäsite ja sen viimeisin ilmentymä eivät jaa mitään muuta kuin ehkä saman nimen. Tällaisessa tapauksessa voidaan hyvällä syyllä kysyä, miksi kutsumme niitä saman käsitteen eri variaatioiksi emmekä suoraan eri käsitteiksi. Otetaanpa keksitty esimerkki. Oletetaan, että 'yhteiskunnan' käsite voidaan määritellä ihmisistä muodostuneeksi järjestyneeksi kokonaisuudeksi (ks. esimerkki lopussa). Oletetaan myös, että tulevaisuudessa 'yhteiskunta' käy läpi rajun käsittemurroksen, jonka jälkeen sitä käytetään puhuttaessa yksittäisten eläinten elämänpiiristä. Ajatellaan lisäksi, että vanhan ja uuden 'yhteiskunnan' välillä ei ole mitään muutakaan yhteistä. Mikäli olemme kiinnostuneet käsitehistoriasta, emmekä termihistoriasta, 'yhteiskunnan' käsitteen historian ei pitäisi ulottua viimeiseen tapaukseen. Käsitteen historian kirjoittamisen logiikka näyttäisi edellyttävän, että saman käsitteen eri ilmentymät jakavat jotain minimaalista keskenään. Muuten kyseessä on

kaksi tai useampi käsite. Jos tämä hyväksytään, niin myöskään perheyhtäläisyyskäsite ei pärjää puhtain paperein, koska se sallii äärimmäisen katkoksellisuuden tehden käsitehistorian 'käsite'-sanasta merkityksettömän.

Nersessianilla on kyllä vastaus tähänkin ongelmaan. Hän hyödyntää Dudley Shaperen ajatusta 'järkeilyn ketjusta' (*chain of reasoning*), jonka avulla voimme yhdistää eri käsitteitä toisiinsa³⁵. Tämä tarkoittaa tilannetta, jossa ajattelijat tuntevat edeltäjiensä käsitteen ja problematiikan johon se liittyy, ja päätyvät muuttamaan käsitettä jollain tavalla. En kuitenkaan usko, että tämä on tyydyttävä vastaus. Olettakaamme henkilön saavan edeltäjiensä teoksista ja käsitteistä virikkeen omalle ajattelulle. Jos ajatteluprosessin tuloksena syntyy täysin erilainen käsite, niin tuskin haluaisimme missään mielessä kutsua näitä käsitteitä samoiksi. Lopuksi on syytä vielä sanoa se, että käsitehistorian kirjoittaminen nojaamalla pelkästään jatkuvuuteen ajattelijoiden tai termien muodossa ilman minkäänlaista käsitteellistä jatkuvuutta on toki mahdollinen historian kirjoittamisen laji. Silloin on kuitenkin mielestäni harhaanjohtavaa puhua *käsitehistoriasta*.

Jatkuvuuden ja epäjatkuvuuden yhteensovittaminen

Yritän seuraavaksi vetää johtopäätöksiä edellisen keskustelun pohjalta ja päätyä näkemykseen mitä käsitteet ovat. Lopuksi vielä havainnollistan ehdotustani parilla historiallisella esimerkillä. Ensimmäiseksi meidän on ratkaistava kantamme ontologiseen kysymykseen. Siihen on vaikea antaa yksiselitteistä vastausta edellisen pohjalta, tai ylipäätään, koska vastaus kysymykseen riippuu niin monista muista (metafyysisistä) oletuksista. Jos henkilön metafysiikka on yhteensopiva "yliluonnollisten" olioiden kuten platonilaisten ideoiden tai fregeläisten käsitteiden ja propositioiden kanssa, niin silloin tuskin Lovejoyn ideoidenkaan hyväksyminen on ongelma. Kirjoittajan näkemys on kuitenkin ns. filosofisen naturalismin mukainen. Sen mukaan voimme hyväksyä vain

sellaisia objekteja, joita voidaan selittää luonnollisin menetelmin tai tieteiden avulla. Uskoisin lisäksi, että historiantutkijan viitekehykseen sopii huonosti yliluonnolliset objektit. Kuten jo mainittu, historiantutkimus on ala, joka tutkii ilmiöitä jotka ovat ajassa ja paikassa, ja ilmiöitä jotka kykenevät muuttumaan. Näistä syistä näen parhaaksi ajatella käsitteitä joko psykologisina eli yksilöille kuuluvina, tai sosiaalipsykologisina eli ryhmille kuuluvina entiteetteinä. Edellisistä tulee sosiaalipsykologisia, jos useampi kuin yksi ihminen jakaa saman käsitteen.

Käsitteiden määriteltävyys on historiantutkimuksen kannalta vaikeampi ongelma kuin kysymys käsitteiden ontologisesta statuksesta, koska se vaikuttaa suoraan historian kirjoitukseen. Meidän tulisi erityisesti pyrkiä ratkaisemaan edellä kuvattu ongelma käsitteellisen jatkuvuuden ja epäjatkuvuuden välillä. Lovejoy näyttää ylikorostavan jatkuvuutta; toisaalta, kognitiivinen tieteenhistoria ja -filosofia tuntuu liioittelevan epäjatkuvuutta. Mikä siis neuvoksi tässä tilanteessa? Ehdotukseni on, että otamme parhaat palat molemmista teoriatraditioista. Lovejoyn projekti tuo esiin kaikkea sitä kohtaan esitetystä kritiikistä huolimatta keskeisen käsitehistoriankirjoittamisen logiikkaan kuuluvan seikan: jos puhumme samoista käsitteistä, tai saman käsitteen eri variaatioista, on luonnollista ajatella, että ne kaikki jakavat keskenään ainakin jotakin - että on olemassa jonkinlainen käsiteydin. Meidän ei silti tarvitse hyväksyä, että tämä minimaalinen käsiteydin määrittää käsitteen, vaan voimme pitää sitä vain käsitteen välttämättömänä ehtona tietyn historiallisen käsitteen alaan kuulumiselle. Perheyhtäläisyyskäsitteen avulla on pyritty mahdollistamaan käsitteellisen muutoksen kuvaus sen historiallisen tosiasian valossa, että toisiinsa linkittyneet tai toisiaan seuraavat käsitteet eroavat käsitteelliseltä sisällöltään. Ilman näiden erojen kuvaamista emme tulisi kirjoittaneeksi kovinkaan valaisevaa käsitehistoriaa. Hyväksykäämme sitten se, että käsitettä ei voida määritellä tyhjentävästi siten, että historiallisesti valaiseva määritelmä sopisi kaikkiin tietyn käsitteen esiintymiin. Ja tässä meillä on ratkaisu. Filosofisella jargonilla ilmaistuna, historiantutkimuksen käsitteellä on minimaalinen "välttämätön"

ehto, eli kaikkien käsitteen alaan kuuluvien pitää täyttää se, mutta sillä ei ole ytimen ulkopuolista määriteltävissä olevaa kuorta tai kokonaismääritelmää.

On syytä todeta, että tarkoitukseni ei ole ehdottaa, että olisi mahdollista löytää kaikissa tilanteissa kiistaton käsiteydin, vaikka tietyt käsitettä kuvaavat uskomukset ovat epäilemättä toisia tärkeämpiä. Ytimen valitseminen riippuu väistämättä ainakin osittain subjektiivista ja pragmaattisista tekijöistä; esimerkiksi, mistä ajatuksesta tai periaatteesta tarkkaan ottaen ollaan kiinnostuneita. Ehdotukseni on tarkoitettu havainnollistamaan tiettyä loogista ehtoa, jota mielekkään *käsitte*historian kirjoittaminen edellyttää: Tietyn käsitteen käsitehistoria - historia "saman käsitteen" eri variaatioista - edellyttää jaettua käsiteydintä.

Yllä olevan "teorian" vahvuus on se, että se pystyy samanaikaisesti kuvaamaan sekä käsitteellistä jatkuvuutta että epäjatkuvuutta. Perinteiset käsiteteoriat ovat rajoittuneita tämän suhteen, koska niiden lähtökohtana on, että tietty kuvaus joko sopii täydellisesti käsitteeseen tai ei. Edellisessä tapauksessa käsite kuuluu tietyn yläkäsitteen alaan, muutoin se on aina kuulumatta. Seuraava yksinkertainen teoreettinen esimerkki valaisee asiaa. Ajatellaan, että tietty käsite K voidaan kuvata tyydyttävästi neljän attribuutin avulla: A, B, C ja D. Kahta muuta historiallisesti kytköksissä olevaa käsitettä K₂:stä ja K₃:sta voidaan kuvata vastaavasti seuraavien ominaisuuksien avulla: A, C, D, E ja A, B, F, G. Vaatimus välttämättömästä ehdosta täyttyy, koska ominaisuus A kuvaa kaikkia käsitteitä. Ominaisuus A kuvaa käsitteellistä jatkuvuutta kaikkien käsitteiden välillä, ja samalla kyetään näyttämään miten muut relevantit ominaisuudet (B, C, D, E, F, G) muuttuvat. Neljäs käsite K₄ ei ole sen sijaan saman K-käsitteen variaatio, jos sitä kuvaa esimerkiksi seuraava ominaisuuksien joukko: B, C, G, H, koska sillä ei ole vaadittavaa välttämätöntä komponenttia A. Tällöin kyseessä on eri käsite. Asiaa ei myöskään muuta, vaikka termi säilyisi samana ja kaikkien käsitteiden välillä olisi historiallinen kytkös. Tässä kulkee käsitteellisen identifioinnin ja mielekkään käsitehistorian raja.

Käytännössä käsitehistoria ei välttämättä käänny aivan yhtä siisteihin paketteihin kuin yllä. Asian konkretisoimiseksi tarkastelen lyhyesti kahta käsitehistoriallista esimerkkiä. Kirjoittajalle positiivisena yllätyksenä tuli esiin, että Koselleckin *Bildung*-käsitteen historia näyttää tukevan yllä olevaa ehdotusta. Koselleck mainitsee, että *Bildung*-käsitteellä on joitakin olennaisia piirteitä: uskonnollisuus, poliittinen ja sosiaalinen avoimuus ja yhdistyminen työn käsitteeseen. Nämä siis näyttävät vastaavan edellisen esimerkin välttämätöntä attribuuttia A. *Bildung*-käsite itsessään on metakäsite, joka on muokkautunut ja ilmentynyt eri yksittäiskäsitteinä. Nämä kolme "rakenteellista" ominaisuutta havainnollistavat sellaisia piirteitä, jotka ovat olleet läsnä eri *Bildungin* muutoin varioituneissa ilmenemismuodoissa 1700-luvulta lähtien. Koselleck toteakin mielenkiintoisesti, että katkos tämän käsitteen käyttöön tulee vasta ensimmäisen maailmansodan jälkeen ja erityisesti 1930-luvun Saksassa eräänlaisen nationalistis-poliittisen *Bildungin* esiinnousun myötä.³⁶ Tämän ajankohdan "*Bildung*" on siis eri käsite, koska vanhempaan käsitteen kuuluvat olennaiset piirteet eivät enää kuulu käsitteen sisältöön.

Toiseksi tarkastelen Pauli Kettusen tutkimusta 'yhteiskunnan' käsitehistoriasta³⁷. Lähdetään liikkeelle Kettusen kirjoituksen loppupäästä. Lopussa Kettunen nostaa esiin tiettyjä viime aikoina ilmaantuneita epäjatkuvuuksia 'yhteiskunnan' käsitehistoriassa. Hän toteaa kuitenkin vastauksena "post-modernistiselle" kritiikille, jonka mukaan modernin 'yhteiskunnan' käsite on vanhentunut, että "tästä kaikesta ei kuitenkaan seuraa, että holistisen entiteetin kuva olisi yksinkertaisesti pirstoutunut hajalle"³⁸. Jos näin on, niin 'yhteiskunnan' käsitteellä on jonkinlainen historian lävitse kulkeva käsitteellinen ydin, joka kaikesta epäjatkuvuudesta huolimatta luo jatkuvuuden 'yhteiskunnan' eri käyttötapojen välille. Ehkäpä tämän käsiteytimen voi kiteyttää Kettusen mainitsemaa *Nyky-suomen sanakirjaa* mukaillen seuraavien ominaisuuksien avulla: ihmisistä koostunut kokonaisuus, järjestynyt ja toiminnan sfääri³⁹.

Tätä taustaa vasten voimme tarkastella muutamia seikkoja, jotka ovat muuttuneet 'yhteiskunnan' käsitteessä. Vanhimmassa merkityksessään 'yhteiskunta' näyttää olleen merkitykseltään varsin konkreettinen. Kettunen kirjoittaa, että 1800-luvun puolivälissä 'yhteiskunta' tarkoitti jakokuntaa, jonka muodostivat isossajaossa samaan paikalliseen jakotoimitukseen kuuluneet tilat, joilla saattoi lisäksi olla maata⁴⁰. Tätä huomiota mielenkiintoisempi on kuitenkin se, että 'yhteiskunta', tai toisinaan 'yhteyskunta', saattoi viitata nykyistä 'yhteiskuntaa' paljon suppeampaan tilaan. 'Yhteiskunnat' saattoivat olla erilaisia paikallisyhteisöjä; esimerkiksi taloudellisen liiketoiminnan tai kansanliikkeen järjestötoiminnan muodossa. Valtio ymmärrettiin yhdeksi yhteiskunnaksi⁴¹. Kettunen huomauttaa, että tässä mielessä 'yhteiskuntaa' saattoi käyttää vielä 1930-luvulla, josta esimerkkinä Heikki Wariksen ilmaisu Helsingin Pitkän sillan pohjoispuolisesta "työläisyhteiskunnasta" ⁴².

Voimme huomioida ainakin kaksi muutosta yhteiskunnan käsitteessä. Ensimmäinen on jo mainittu kokoero. Vanhempi 'yhteiskunta' viittasi rajatumpaan toiminnan sfääriin kuin sitä seuraava mukaan lukien nykyinen 'yhteiskunta', jota voisi kuvata lähes tulkoon kaiken inhimillisen ja sosiaalisen toiminnan tilana. Toinen enemmän piilossa oleva ero tulee esiin, kun ajattelemme mitä sanaa käyttäisimme Wariksen 'yhteiskunnan' sijaan. Todennäköisesti puhuisimme 'työläisyhteisöstä' emmekä 'työläisyhteiskunnasta'. Kettunen huomauttaa, että yleiskielessä 'yhteiskunnan' ja 'yhteisön' ero kehittyi toisen maailmansodan jälkeen⁴³. Edelliseen ja siis vanhempaan 'yhteiskunnan' käsitteeseen näytti kuuluvan ajatus "luonnonvoimaisesti muodostuneesta kokonaisuudesta" ⁴⁴. 1930-luvulta lähtien alkoi voimistua käsitys 'yhteiskunnasta' aktiivisena toimijana sekä rationaalisen tiedon ja suunnittelun kohteena, mikä on tosin kyseenalaistunut viime vuosikymmenten aikoina⁴⁵.

Tarkastellaan vielä yhtä muutosta yhteiskunnan käsitteessä. Autonomian ajan alussa ja hegeliläisyyden rantautuessa Suomeen 'yhteiskunnasta' tuli kansaa ja valtiota yhdistävä käsite. Kettusen mukaan se ilmaisi erityistä näkökulmaa kansan ja valtion

muodostamaan "organismiin", eikä erillistä sfääriä tai erityistä suhteiden tai toimintojen tyyppiä tuon kokonaisuuden sisällä. Esimerkiksi Yrjö Koskiselle valtio ei ollut eräs yhteiskunta, vaan juuri se yhteiskunta. 'Yhteiskunta' esiintyi valtion synonyyminä. Se ilmaisi käytäntöjä joita valtion tuli säädellä, järjestystä joka syntyi tämän sääntelyn tuloksena sekä kokonaisuutta jonka sisällä myös valtio sijaitsi.⁴⁶ Valtion ja yhteiskunnan samaistaminen on ollut Suomessa varsin pitkään vaikuttanut tekijä. Nykyisin tosin tähän näyttää tulleen tai olevan tulossa muutos, joka näkyy esimerkiksi siinä, että 'hyvinvointivaltiosta' erotetaan 'hyvinvointiyhteiskunta', ja enenevässä määrin puhutaan ensimmäisen sijasta nimenomaan jälkimmäisestä⁴⁷.

Myös tämä lyhyt käsitehistorian katsaus osoittaa, kuinka 'yhteiskunnan' käsitteellä on ollut käsitetydin ja -kuori. Edellinen ei näytä muuttuneen, mutta monet muut jälkimmäiseen kuuluvat attribuutit ovat vaihdelleet. 'Yhteiskunnan' käsitteen historia siis osoittaa samanaikaisesti jatkuvuutta ja katkosta. Jos tulemme joskus tilanteeseen, jossa yhteiskunta ei tarkoita minkäänlaista järjestynyttä ihmisistä koostunutta yhteisöä, niin silloin on syytä puhua kokonaan toisesta käsitteestä. Jos se tarkoittaa tulevaisuudessa vaikkapa eläinten joukkoa tai yksilön elämisen tilaa, sillä ei ole paljoakaan tekemistä 'yhteiskunnan' kanssa siten kuin me sen tunnemme.

Kirjoittaja on valtiotieteen ja filosofian maisteri. Hän väitteli Edinburghin yliopistossa maaliskuussa 2006 aiheesta "Meaning Change in the Context of Thomas S. Kuhn's Philosophy"

Lähdeluettelo

- Boas, George. *History of Ideas*. New York: Charles Scribner's Sons 1969.
- Foucault, Michel. *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge 1989.
- Gram, Moltke S. and Martin, Richard. "The Perils of Plenitude: Hintikka Contra Lovejoy". *Journal of History of Ideas* 41, 1980, pp. 497-511.
- Nersessian, Nancy. "Faraday's Field Concept". Teoksessa David Gooding & Frank A. J. L. James (toim.) *Faraday Rediscovered: Essays on the Life and Work of Michael Faraday, 1791-1867*. Basingstoke: Macmillan Press 1985, pp. 377-406.
- *Faraday to Einstein: Constructing Meaning in Scientific Theories*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1984.
- "How Do Scientists Think?". Teoksessa R.N. Giere (toim.), *Capturing the Dynamics of Conceptual Change in Science*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press 1992, pp. 3-45.
- "Conceptual Change". Teoksessa William Bechtel and George Graham (toim.), *A Companion to Cognitive Science*. Malden, MA: Blackwell 1998, pp. 155-166.
- Hintikka, Jaakko. "Gaps in the Great Chain of Being: An Exercise in the Methodology of the History of Ideas". Teoksessa Simo Knuuttila (toim.), *Reforging the Great Chain of Being*. Dordrecht: Reidel Publishing Company 1981, pp. 1-18.
- Kelley, Donald. "What is Happening to the History of Ideas". *Journal of History of Ideas* 5, 1990, pp. 3-25.
- Kettunen, Pauli. "Yhteiskunta". Teoksessa Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen, ja Henrik Stenius (toim.) *Käsitteet Liikkeessä*. Tampere: Vastapaino 2003, pp. 167-213.
- Koselleck, Reinhart. "A Response to Comments on the *Geschichtliche Grundbegriffe*". Teoksessa Hartmut Lehmann ja Melvin Richter (toim.) *The Meaning of Historical Terms and Concepts. New Studies on Begriffsgeschichte*. German Historical Institute. Washington, D.C. Occasional Paper No. 15, 1996, pp. 50-71.
- *The Practice of Conceptual History. Timing, History and Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press 2002.
- Lovejoy, Arthur. *Great Chain of Being*. New York: Harper & Row Publishers 1965.
- "The Historiography of Ideas". In Lovejoy, *Essays in the History of Ideas*. Baltimore 1948.
- Mandelbaum, Maurice. "The History of Ideas, Intellectual History, and the History of

- Philosophy". *History and Theory* 5, Issue Beiheft 5: The Historiography of the History of Philosophy 1965, pp. 33-66.
- Mink, Louis. "Change and Causality in the History of Ideas." *Eighteenth Century Studies* 2, Special Issue: Literature and Artistic Change in the Eighteenth Century 1968, pp. 7-25.
- "Reply to Philip Wiener". *Eighteenth Century Studies*. 2, 1969, pp. 318-320.
- Hyvärinen, Matti, Kurunmäki, Jussi, Palonen, Kari, Pulkkinen, Tuija ja Stenius, Henrik "Johdanto" teoksessa Hyvärinen, Kurunmäki, Palonen, Pulkkinen ja Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä*. Tampere: Vastapaino 2003, pp. 9-19.
- Richter, Melvin. "Begriffsgeschichte and the History of Ideas". *Journal of History of Ideas* 48, 1987, pp. 247-263.
- *The History of Social and Political Concepts*. Oxford: Oxford University Press 1995.
- Shapere, Dudley. "Reason, Reference and the Quest for Knowledge". *Philosophy of Science* 49, 1982, pp. 1-23.
- "Reasons, Radical Change and Incommensurability in Science". Teoksessa Howard Sankey and Paul Hoyningen-Huene (toim.), *Incommensurability and Related Matters*. Boston Studies in the Philosophy of Science. Boston: Kluwer 2001, pp. 181-206.
- Skinner, Quentin. "Meaning and Understanding in the History of Ideas". *History and Theory* 8, 1969, pp. 13-53.
- "A Reply to my Critics". Teoksessa James Tully *Meaning and Context. Quentin Skinner and his Critics*. Cambridge: Polity Press 1988.
- "Retrospect: Studying Rhetoric and Conceptual Change". Teoksessa Quentin Skinner *Visions of Politics. Volume 1: Regarding Method*. Cambridge: Cambridge UP 2002, pp.175-188..
- "On Intellectual History and the History of Books". *Contributions to the History of Concepts* 1, 2005, 29-36.
- Spitzer, Leo. "Geistgeschichte vs. History of Ideas as Applied to Hitlerism". *Journal of History of Ideas* 5, 1944, pp. 191-203.
- Thomas, Keith. "Politics: Looking for Liberty". *The New York Review of Books* 52, no 9, 2005.
- Wilson, Daniel J. "Lovejoy's The Great Chain of Being after Fifty Years. *Journal of the History of Ideas*" 48, 1987, pp. 187-206.

Viitteet

- ¹ Kiitän erityisesti toista anonyymiä referee-lukijaa rakentavasta kritiikistä ja molempia lukijoita hyödyllisistä viitteistä mutamiin Skinnerin ja Koselleckin (englanniksi) tuoreisiin julkaisuihin.
- ² Tämä kirjoitus syntyi väitöskirjatutkimukseni *Meaning Change in the Context of Thomas S. Kuhn's Philosophy* sivutuotteena. Tästä syystä kiitän seuraavia rahoittajia, jotka vuosien varrella ovat olleet tukemassa minua taloudellisesti suoraan tai epäsuorasti (mm. lukukausimaksujen muodossa): *Arts and Humanities Research Board, College of Humanities* Edinburghin yliopistossa, *Suomen Akatemia* ja *Jenny ja Antti Wihurin rahasto*.
- ³ Boas 1969, 3.
- ⁴ Hyvärinen ym. 2003, 9.
- ⁵ Richter 1995, 4.
- ⁶ Richter 1995, 21.
- ⁷ Kiitän tämän kirjoituksen toista anonyymia arvioijaa erityisen hyödyllisestä Koselleck-viitteestä "A Response to Comments on the *Geschichtliche Grundbegriffe*" (Koselleck 1996). Koselleck tarkastelee siinä tämän kirjoituksen kannalta relevantisti käsitehistorian teoreettisia kysymyksiä. Sain kirjoituksen käsiini kuitenkin sen verran myöhään, että sen täydellinen huomioonottaminen ei ollut enää mahdollista. Julkaisu on sen lyhydestä huolimatta sisällöllisesti varsin rikas and sisältää niin monia mielenkiintoisia ajatuksia, että käsittely vaatisi ihan oman artikkelin. Tarkoitukseni onkin palata siihen lähitulevaisuudessa. Ks. myös viite 30.
- ⁸ Richter 1995, 9; 47.
- ⁹ Ks. esim. Richter 1995, 13; 46; Hyvärinen ym. 2003, 9.
- ¹⁰ Ks. esim. Koselleck 2002, 5-6; luku 15.
- ¹¹ Koselleck 2002, 254-255.
- ¹² Nersessian 1985, 175.
- ¹³ Nersessian 1998, 160; 1984.
- ¹⁴ Nersessian, 1998, 161.
- ¹⁵ Ks. Hyvärinen ym. 2003, 11.
- ¹⁶ Ks. Nersessian 1992, 37.
- ¹⁷ Hyvärinen ym. 2003, 10.
- ¹⁸ Lovejoy 1965, 7-15; 1948, 9.
- ¹⁹ Ks. Mink 1968, 1969; Kelley 1990; Richter 1987.
- ²⁰ Hintikka 1987; ks. myös Spitzer 1944.
- ²¹ Ks. Lovejoy 1965, 3-4; 15.
- ²² Ks. Mink 1968, Spitzer 1944, Mandelbaum 1965.
- ²³ Wilson 1987, 204.
- ²⁴ Skinner 1969, 10-12; 36-37.
- ²⁵ Skinner 1988, 283.
- ²⁶ Foucault 1989, 160.
- ²⁷ Ks. Skinner 1988; ks. myös Thomas 2005.
- ²⁸ Skinner 2002, 186.
- ²⁹ Skinner 2005, 34.
- ³⁰ Ks. Skinner 2005, 33-4. Skinner (2002) kirjoittaa seuraavasti: "But if there are any remaining doubts, these ought not in my view to be doubts about the very idea of writing conceptual histories - or not, at least, *if these are histories of how concepts have been put to use over time*" (178; kursivointi minun). Skinner jatkaa myöhemmin: "My almost paradoxical contention is that the various transformations we can hope to chart will not strictly speaking be changes in concepts at all. They will be transformations in the applications of the terms by which our concepts are expressed". (179) Huomaa myös, että Koselleck (1996) kirjoittaa seuraavasti: "The record of how their [concepts] uses were subsequently maintained, or transformed may be properly be called the history of concepts". Näyttää siis siltä, kuten tämän kirjoituksen anonyymit arvioijat huomauttivat, että myöhempien tekstien valossa Skinnerin ja Koselleckin näkökannat ovat lähentyneet aikaisempiin kirjoituksiin verrattuna. On silti todettava, että Koselleck ei

onnistu selvittämään termin, käsitteen, merkityksen ja käsitteen käytön keskinäisiä suhteita ja erityisesti niiden suhdetta käsitehistoriaan tyydyttävällä tavalla. Kirjoitus jättää edelleen avoimeksi mitä loppujen lopuksi ovat ne käsitteet, joiden käytöstä, kontekstualisoinnista jne. puhutaan. Tässä suhteessa Koselleckin siirtyminen lähemmäksi Skinneriä (tai päinvastoin) näyttäisi altistavan molemmat samantyyppiselle kritiikille riittämättömästä teoreettisesta pohjatyöstä. Ks. myös viite 7.

³¹ Skinner 2005, 33.

³² Gram ja Martin 1980, 510.

³³ Wilsonin esittämä lainaus (1987, 203). Nils Björn Kvastadin artikkeli, "On Method in the History of Ideas", pitäisi olla *International Reviewin* numerossa 9 (1979). Kirjoittaja tai Edinburghin yliopiston kirjastovirkailijat eivät kuitenkaan kyenneet jäljittämään tätä artikkelia.

³⁴ Nersessian 1985, 180-181.

³⁵ Ks. Shapere 1982, 21; Shapere 2001.

³⁶ Koselleck 2002, luku 11.

³⁷ Kettunen 2003.

³⁸ Kettunen 2003, 207.

³⁹ Vrt. Kettunen 2003, 173.

⁴⁰ Kettunen 2003, 176.

⁴¹ Kettunen 2003, 179.

⁴² Kettunen 2003, 173.

⁴³ Kettunen 2003, 198.

⁴⁴ Ks. Kettunen 2003, 173.

⁴⁵ Ks. Kettunen 2003, 207.

⁴⁶ Kettunen 2003, 182-184.

⁴⁷ Kettunen 2003, 205-207.